

373.31(082)

178 Міністерство освіти і науки України
Криворізький державний педагогічний університет
Кафедра педагогіки і психології

*ПРОБЛЕМИ ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ
ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
РЕФОРМУВАННЯ ШКОЛИ*

**Збірник наукових та науково-методичних праць
викладачів кафедри педагогіки і психології
Криворізького державного педагогічного університету**

Випуск 3

*Присвячено 75-річчю
Криворізького державного
педагогічного університету*

**Кривий Ріг
2005**

РЕАЛІЗАЦІЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ МОРФОЛОГІЇ

Цоуфал Л. С.

Стаття присвячена проблемі реалізації системного підходу під час вивчення морфології.

The article investigates the problem of realizing systematic approach while studying morphology.

Системний підхід до організації навчання української мови дає змогу виявити найоптимальніші принципи, які зумовлюють доцільний вибір методів і прийомів навчання, забезпечують належний рівень засвоєння змісту шкільного курсу мови.

У лінгводидактиці визначено специфічні принципи опанування морфології:

- вивчення частин мови у зв'язку з фонетикою, лексикою та іншими розділами;
- вивчення частин мови на синтаксичній основі;
- вивчення системи відмішювання частин мови і словотвору у зв'язку з орфографією;
- вивчення частин мови в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення учнів.

Обґрунтування системних зв'язків між розділами шкільного курсу набуває особливого значення в сучасній методиці навчання мови. Одним із виявів міжрівневих зв'язків у мовній системі є органічний взаємозв'язок двох розділів граматики – морфології і синтаксису. Урахування цього зв'язку покладено в основу дидактичного принципу вивчення морфології на синтаксичній основі.

Розгляд морфологічних одиниць у складі мовних засобів більш високого структурного рівня – словосполучень і речень – є неодмінною умовою ґрунтового і всебічного їх опрацювання, оскільки тільки це дає

змогу усвідомити, чим зумовлена наявність у словах тих чи інших морфологічних форм. Морфологічні властивості слова пов'язані з його синтаксичними властивостями, тому в курсі морфології необхідна характеристика властивостей слів у межах кожної частини мови із застосуванням синтаксичних понять і термінів, що відображають їх зв'язки з іншими словами.

Опрацювання морфології на синтаксичній основі здійснюється:

1) з метою диференціації певних морфологічних одиниць спільнокореневих слів, що належать до різних частин мови (*п'ять, п'ятірка; читати, читання*) або різних граматичних форм (*червоніючи яблука – червоніючи від сорому*), омоформ одного слова (*матері – в родовому, давальному відмінках однини і називному множини*) чи різних слів (*збудую буду, буду піклуватися*), однозвучних слів та сполучень слів (*догори – до гори*);

2) для встановлення граматичних ознак незмінюваних слів (*випити какао – випити води*);

3) для запобігання ряду помилок (*працювати по-новому – по новому шосе*);

4) для формування уявлення про певний розряд слова, наприклад, про відносні займенники, що служать для зв'язку частин складного речення, чи прийменники, які є засобом структурного оформлення словосполучень;

5) для пропедевтичного ознайомлення з синтаксичними конструкціями, обов'язковими компонентами яких є морфологічні форми в своїй типовій функції (безособові дієслова та форми на *-но, -то* у ролі головного члена безособового речення, клична форма іменника у ролі звертання);

6) для ознайомлення з таким поняттям, як дієприкметниковий та дієприслівниковий звороти, їх пунктуаційним оформленням.

Усього цього можна досягти лише тоді, коли кожне морфологічне явище буде розглядатися хоча б у мінімальному контексті – у складі словосполучення і речення.

На думку М. І. Пентилюк, опрацювання морфології на синтаксичній основі забезпечує виконання ще таких важливих завдань, як: а) ознайомлення учнів із стилістичним використанням морфологічних одиниць; б) формування навичок зв'язного мовлення [6, с. 68].

Ураховуючи закономірні зв'язки між морфологією і синтаксисом у мові та особливості засвоєння учнями граматики, вичленовують такі принципи відбору синтаксичного матеріалу для уроків морфології:

- 1) принцип важливості певних відомостей у синтаксичній системі мови;
- 2) принцип морфологічної вираженості;
- 3) принцип значення матеріалу для формування граматичних та правописних навичок та розвитку мовлення;
- 4) принцип рівня труднощів в оволодінні синтаксичним матеріалом [5, с. 144].

М. Я. Плющ зауважує, що в основу роботи над вивченням морфології має бути покладений принцип послідовного з'ясування теоретичних відомостей морфології з протекцією на теорію синтаксису. Керуючись цим принципом, учитель забезпечить перспективне вивчення систематичного курсу граматики української мови [7, с. 59].

Морфологія і синтаксис найповніше виявляють ознаки мови як цілісної системи. Під час вивчення морфологічних категорій обов'язково враховуються синтаксичні ознаки, які в свою чергу обумовлюються певними морфологічними властивостями. Засоби кожного мовного рівня набувають повноти свого значення тільки в найменшій комунікативній одиниці (реченні), що є об'єктом вивчення синтаксису.

Розуміння взаємодії морфології і синтаксису, функціонування морфологічних категорій на синтаксичному рівні – процес складний, і необхідно чітко усвідомлювати місце та значення морфології й синтаксису в граматичній системі української мови. Це стане можливим, на думку Л. О. Загнітка, тільки тоді, коли буде з'ясовано функціональну спрямованість кожної морфологічної категорії, її роль у синтаксичних одиницях мови [4, с. 3].

Науковцями активно досліджуються проблеми вивчення морфології на текстовій основі. Саме текст дає можливість презентувати різноманітні ознаки мови як системи.

Опора на текст під час вивчення лінгвістичної теорії є “засобом конкретизації граматичних абстракцій, забезпечує розгляд мовних явищ у їх органічних взаємозв'язках, створює передумови для комплексної постановки граматичних і мовленнєвих завдань” [2, с. 86]. Як зазначає Л. О. Варзацька, добираючи тексти для вправ, слід ураховувати:

– щоб у дібраних текстах функціонування виучуваних форм було типовим і ці форми несли основне смислове навантаження, виконували певну живописну функцію, створюючи наочне уявлення про певну граматичну абстракцію;

– щоб постановка мовленнєвих завдань впливала із граматичного значення категорій і форм, що розглядаються, забезпечуючи цим виділення й узагальнення суттєвих ознак в контексті мовленнєвої діяльності [2, с. 87].

У процесі вивчення граматичної будови мови Н. З. Бакєєва відводить важливу роль роботі з текстом: “Вся робота з вивчення морфологічних категорій ґрунтується на складанні словосполучень і речень, особливо якщо вони відпрацьовуються як компоненти зв'язного висловлювання” [1, с. 63].

Т. К. Донченко зазначає, що вивчення мовних одиниць на основі тексту вносить в уроки мови необхідний емоційний компонент, дає змогу показати мовні одиниці в системі з іншими в живому мовленні, поєднати вивчення мовних одиниць з розв'язанням комунікативних завдань, має здатність посилити мотиваційне забезпечення навчального процесу, розвиває в школярів чуття слова.

Вивчення морфології на текстовій основі дає можливість усвідомлювати будь-які відтінки лексичних і граматичних значень слів, словоформ, конструкцій, стилістичні особливості використання.

Вивчення морфологічних понять на основі аналізу тексту сприяє свідомому засвоєнню теоретичних положень, розвиває мислення учнів,

мовне чуття.

Вивчення частин мови на синтаксичній основі забезпечує ефективне засвоєння мовних явищ, наочню показуючи особливості їх функціонування в мовному потоці, розкриває системні зв'язки між розділами шкільного курсу української мови.

Література:

1. Бакеева Н. З. *Научные основы методики обучения грамматическому строю русского языка в национальной школе.* – М.: Педагогика, 1983. – 169 с.
2. Варзацька Л. О. *Зв'язний текст як основа евристичної бесіди // Методика викладання української мови і літератури: Республ. наук.-метод. збірник.* – Вип. 10. – К., 1985. – С. 86-93.
3. Донченко Т. К. *Організація навчальної діяльності учнів на уроках рідної мови: Посібник для вчителів і студентів.* – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1995. – 264 с.
4. Загнітко А. О. *Морфологічні категорії іменника в синтагматиці і парадигматиці: Навч. посібник.* – К.: УМК ВО, 1989. – 63 с.
5. Мельничайко В. Я., Пентилюк М. І., Рожило Л. П. *Удосконалення змісту і методів навчання української мови.* – К.: Рад. школа, 1982. – 216 с.
6. Пентилюк М. І. *Вивчення української мови в школах з російською мовою навчання.* – К.: Рута, 2000. – 128 с.

МЕТОДИКА ПРОБЛЕМНОГО НАВЧАННЯ РІДНОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Кравцова І. А., Федорченко В. В.

Стаття присвячена питанням методики проблемного навчання рідної мови у початковій школі. У підручниках і методичних посібниках з української мови проблемних завдань наведено мало. До того ж вони здебільшого добираються (випадково), без належного врахування характеру вивчуваного матеріалу, способів його викладу та рівня мовної підготовки дітей.

The article deals with some questions concerning methods of problem training of native language in primary school. Problem tasks are limited in text books and recommendations on methodology. Besides they are primarily given occasionally and out of any connection with the material learnt and the ways of its teaching and the level of children's language grounding.